

Kié a piramis?

Esszé Turczi István *A változás memóriája* című kötete ürügyén

Az *Erotikon* című kötet végigkínlódott gyötrelmei után Turczinak – szép élményeit szómágiával visszaidézve – sikerült a *testiség válsághelyzetéből* kikerülnie, egy újra kezdhető erotikus kapcsolatra készülő elszánással. De Turczi mindig tudta, hogy egységes személyiségként mutatkozó énje két részből tevődik össze: testből és intellektusból. S ha a testi válságon át is evickélt már, a nehezebb, az intellektuális válság még nem nyert megoldást. Ezt a köztes állapotot rögzítette az *Erotikon* (2008) és az akkor még csak készülő kötet, *A változás memóriája* (2011) között. A válság szót hangsúlyosan ki is mondja az *Élet és Irodalom* 2009. március 20-i számában közölt költeményében, a *Válságvers*-ben. Vilcsek Béla úgy értelmezi a *Válságvers* kimaradását a következő kötetből, hogy a költő ugyanazt az életérzést kívánja „kötetnyi terjedelemben, de ugyanazzal a nyíltsággal és érvényességgel megszólaltatni.” Én egy árnyalatnyit módosítanék: a *Válságvers*-sel Turczi a *válság tényét* rögzíti, de annak azt a felét, amit az *Erotikon*-ban megoldott, nem is említi, azon a téren már nincs válság. A *Válságvers* a tiszta intellektus verse, pontosabban az *intellektus válságának* a verse. A negatívumok mind külső helyzetre („lebutított csend”, holott a csend nála abszolút pozitív élmény és fogalom az egész kötetben, sőt az egész életművön át; „Akiért a *harag* szól, az a hangosabb”) vonatkoznak. Belső helyzetét, mentálhigiénéjét a vers elején mintha pozitívan is értékelné: „Mai ésszel semmi gond. Létjogosult / lettem, birtokba vehetem álmaim.” De ezt z elégedettséget nem érezzük megnyugtatónak, ál-idillnek érzékeljük, mert ott áll előtte a közönséges, „unintelligens” „idegalapon nyugtatom magam” – ez nem Turczi színvonala. Akkor kezd önmaga lenni, akkor látszik át az önnyugtaton a megtévesztés, amikor intertextussal (szómágiával) költőt idéz meg: „Ilyenkor én vagyok a nagy *alkonyhorgász*, / és befogom a pikkelyes égbolt utolsó fényeit.” A megidézett vers Zelk Zoltán *Alkonyi horgászat*-a, egy káprázatos költői tájlátomás. A költészet megidézésével zökken vissza a kezdeti nyugtalanságba, és mondja ki először a *válság*-szót. „Válság van, ez megy már hónapok óta.” És sorolja a valóság külső okait, amik közül számára a legborzalmasabb, hogy „Barátaim, a hivatásos aggódók, ha

felhívják néha, / ajkukról leolvad az irodalom.” A hivatásos aggódók hiába kérdeznak rá Turczi verseire, irodalmi tevékenységére - a kérdésekre nincs válasz. Ezt a választ Turczinak kell megadnia, de nem a *Válságvers* kibontásával, hanem a válságból kivezető út keresésével, reménybeli megtalálásával. A *Válságvers* – két irányba mutat. Visszafelé, az *Erotikon* megoldott, újra rendezett világára és az intellektuális költészet előtt álló keserves, még megvívásra váró harcra. A *Válságvers* – az átmenet verse. Ezért nem került be *A változás memóriájá*-ba.

Az út megkezdése előtt

Turczinak nem az esztétikumban, a költészetben rendült meg a hite, hanem önmagában, költői hivatásának mikéntjében, a költészet maga által választott útjának céljában és helyességében. Turczi én-keresése során bejárta már az ősi mítoszok világát, az európai és a magyar történelmet, a keleti kultúrákat, kicövekelte magának azokat a tájékozódási pontokat, amelyekre visszanézve mindig megtalálta, hogyan tovább. Mert Turczi, a VIATOR, ahogy magát korábban nevezte, most nem a földön, a valóság talaján keres. Az egész kötet: *menekülés*, menekülés mindattól, amit eddig megtalált. Menekülés a realitásoktól. *Fenséges céltalanságnak* nevezi, „Amikor gyakorlati célok híján, megélhetési eszméktől egyre távolabb kezdődik el a szokások felszámolása (...) Amikor a megszokotthoz képest úgy vagy egyedül, hogy minden elhasznált lélegzeted csönddé tömörül” – íme, a csönd pozitív jelentéstartalma. De még a *Fenséges céltalanság* címnél is fontosabbnak látszik az első, rövid tömondat, egy önmagához intézett felszólítás: „Figyeld a képet.” Jelentős intés: a szómágus Turczi *kétdimenziós idomokra* figyel. A kép: valahol fenn van, még nem az égen, csak a feléje vezető úton: egy modern épület (*Gép-templom*) látványában. Az objektum leírása kijelöli a látvány jellemzőit: „szabályosság”, „sehol egy önmagáért való kitüremkedés, kóbor vonal, torzó, vagy formákból kitagadott disszonancia.” S hogy a szabályos monstrum templom-mivolta világossá váljék: „A geometrikus csendben erőlködés nélkül hallani egy imát. Te imádkozol...” Az önmegszólító én-azonosításban egy ön- intertextus rejlik: a *geometrikus csend figyel* vissza az *Amerikai akció* „geometrikus ikon”-jára. Ott a megjelenítés: keretbe zárt szöveg, képivé tett vers – *ikon*. Ez a kötet *kép*-pel kezdődik. És ennek a képnek főszerepe van a kötetben. Aminthogy a geometrikusság olyan „szabályosság”, ami ezt a kötetet rendezi geometrikus idomokká, négyzetekké – képekké. Amúgy szonettek, 14 sorosak, és a magyar szonett fejlődés legújabb szakaszában majdnem minden 14 soros vers szonettnek tekinthető (Szepes E.: *A mai magyar vers*, I .köt., 139-153, Tevan-Intera, 1996). A kép-motívum geometrikus alakzattá rendezte a szonettet, szóból (írásbeliség) képpé (térbeliség). Idő és tér

együttes megvalósulása a Turczi-mágiában. A térre szüksége van: ott láthatja meg, „ahonnan van hová.”

A kezdeti elrugaszkodás után – el a földtől – kijelöltetik a cél, az *éteri minta*. Az éteri minta a platóni idea édes testvére, amelynek megvalósulása a rontott földi alak. Az útmutatásokat az éteri mintához a megidézett, saját szavaikkal idebűvölt bölcsek: Marcus Aurelius, Heidegger, Wittgenstein és Eco adják, de ezek az útirányok a *személyiség belseje felé* mutatnak. A személyiség belsejének vizsgálatához először le kell szűkíteni a teret: rácsokkal határolni, ahogyan a platóni barlang fala őrzi az árnyékokat és az emlékeket: az élet *indigóit*, a módosult tudatállapotok lenyomatait. Turczi, aki a létezés minden szintjén átélte, megtapasztalta a másolat-minőséget, rémülten észleli: „Már *magadul sem tudsz, hamismásoddal kísérletezel.*” A befelé fordulás e ponton: a vég. Kitörési lehetőség: a fény, az ablak, a következő szabályos négyszög.

A betűbetoldással változtatott intertextus (a felidézés, a pontatlan idézés mint a szómágia kettős funkciója: közelíteni és eltávolítani) a *Hazardnak rendületlenül*. A leírás térbeli dolgot jár körül: szabályos, mozdulatlan (a *mozdulatlanság emlékezik* a régi sebességre, a memória mint indigó működik). Az emelkedett stílusban jellemzett tárgy egy *kocka*, természetesen *geometrikus*. Az általa bezárt térben megmentődnek az átmenekített *rögeszmék*, a *maradék* identitás fenntartói. „Háttérben az állandóság triptichonja”: kép, méghozzá hármaskép, hármassoltár. A hármassoltár állandóságát három szárnya adja: a múlt, a jelen és a jövő. Az időtriptichon csak így teljes. Állásában is mozduló téridő.

A saját gondolatainak rácsai közt magát rabnak érző Turczi a szabadság és a bezártság ellentétei közt vergődik – az ellentétezés, a paradoxonos, oxymoronos jelleg nagyon rokon az *Erotikon* hasonló dualizmusaival. Ott a test jelent szabadságot és rabságot, itt a szellem. Madách falansztere már megtartó szerkezet. S „az idővel bélelt forgó pusztulásban” megint csak képek vetülnek fel Kassák, Erdély Miklós nevének említésével. S egy *rusztikus kő*, amelynek még nagyon fontos szerepe lesz a kötetben, „Balaskó nagy, rusztikus köve”. Ez már háromdimenziós térelem. Metszően pontos rend és enyészet e kötet rész antinómiái.

A kötet címet viselő szonett négyzet mozdít ki a bizonytalanságból, tépelődésből, útkeresésből. A kulcsszó, mint Turczinál oly gyakran, a *memória* mint a filogenezis és az ontogenezis közös történetének emlékezte. Ebben a kötetben Turczi *személyes* élettörténetén, *ontogenezisé*n keresztül tudja emlékezettel kísélni a változásokat, s csak a filogenezis hosszabb, huzamosabb idejében képes ritmizálni azokat, így fonódik össze - mint mindig – Turczi személyes léte és a történelem. *Ahhoz, hogy valamire ráismerjünk, meg kell ismétlődnie, és hogy felismerjük az ismétlődő elemet, emlékeznünk kell rá.* Arisztotelész egyik

poétikai kulcsfogalma az *anagnóriszmosz*, a felismerés, („bonyolultaknak mondom [t. i. azokat a fogalmakat, Sz.E.] amelyek során a változás felismeréssel vagy váratlan fordulattal vagy mindkettővel következik be.” (*Poétika*, IX. 1452a 1-20.) Történelmünket pedig bizvást mondhatjuk bonyolultnak, s hogy Turczi nem egyszerűen személyes emlékekről szól, arra a szóhasználat figyelmeztet: „parcellázni az emlékeink”, „elbliccelt háború”, tehát a történelem. S mindjárt egy bravúros ismétlés, hogy figyelmeztesse memóriánkat: a versnégyzet keretbe van zárva, az első és az utolsó mondat, egy szó különbséggel (megfigyelés – tévedés) azonos. Meg is fogalmazza a filo- és ontogenezis elkülönöződését: „ A közös múltról sorsod már levált.” Ez a megállapítás pecsételi meg a további utat: „ Arra lettél, hogy végigjárd a magad különbejáratú stációit.” A végigjárás módja sajátos („tetszőleges sorrendben, pazarló szigorral”) , s a sajátos ismét megkapja a maga másolat-jellegét (hiszen a stációk során csak imitálhatja az Egynek a szenvedését az Igazi Stációkon): „hogyan olyan legyél, mint egy isteni terv kalligráfiája” . Nem maga a terv, csak annak leírata, indigója.

E pont után két szonettnégyzet is kap keretet (első-utolsó mondat ismétlődését vagy variált ismétlődését), melynek jelentősége, hogy a szonettvég elmozdulást jelent a szonettkezdettől (*Pneuma spiritualis; Lélekmetsző Jack*). A *Lélekmetsző Jack* nem egyszerű szójáték, rontott intertextus: a kötetben végig te-formában önmegszólító és egyesszám első személyben egyaránt beszélő költő lelki antinómiáinak, öngyötrésének okozója, a lelkét kétfelé osztó haramia.

Az égbolt-térellem idővé válik: kalendáriummá. Az utat kijelölik a stációk, az időt tagolja maga a költő, aki élni kezd hatalmával, a szómágiával: „megnevezi”, „átnevezi”, „archiválja” az égi kalendárium részeit. Ettől válik idővé, létté: „Az élet: cselekvést jelentő szó.” A költő végre élni kezd, önmegszólítással erre buzdítja magát („Kezdhetsz folytatódni”). Innentől kezdve szinte minden darabban ismétlődnek (hogyan felismerjük, hogyan emlékezzünk rájuk) kulcsmotívumai: „geometrikus homály”, „látszat vagy”, „silány kis emlék-pótlék”; egy nagyon szép, többszörösen összetett képben: „Az idő csak csiszolt kő a szél szemében.” A csiszolt kő-motívumra és a felületéről port lefúvó szélre fel kell hívnom a figyelmet: fontos szerepük lesz.

Az út kijelölése, a stációk meghatározása már a cselekvés kezdetét jelenti. A költő, küldetése tudatában, szigorú és magabiztos, már tudja, hogy - indigó-voltában - „jobban teszi, ha tartózkodik az istennel rokon asszociációktól”. Útja nem vezethet a más-létbe, a másvilágba. Az önismeret felé máshonnan kell közelíteni.

„a megérkezéshez indulni kell”

(Turczi István: Egy év, tisri)

A stációkon elindulás személyiségváltással kezdődik. Az új személyiség „levítál”, csak létezik. Élvezi a testi cselekvés örömeit: kutyát sétáltat, majd egy káprázatosan felfénylő versnégyzetben szóbeli *ikon*-t fest anyjáról, aki cselekvéseiben létezik: diót tör, főz, növények-madarak közt tevékenykedik, és este fiával együtt hallgatja, „ahogy visszahullámszik csendünkben az idő” (idő és átvitt értelmű mozgás). És megtanul tőle *teremteni*: „Bárhol *megteremthető a mindenség közepe*. Ahogy két keze arcomat összefogja.”

(kiem. Sz.E.) Új motívumok: cselekvés és szeretet. A visszahullámszó-émlékező idő megteszi a magáét: „Visszaveszem régi arcomat.”

Az egymást követő versnégyzetek igen sokszor *tematikusan* kapcsolódnak: a mindenség közepének megteremtése előtt a Nap is újra teremtette az eget. Emlék és álom gyakran keveredik, erősítik a hozzájuk fűződő képzeteket. („Amikor éjjel felriadok, *emlékszem* arra, hogy vannak *emlékeim*, és néhány percig biztosan tudom, mit csináltam és kikkel találkoztam *álomlében*.”)

A régi arcával elinduló költőt a kultúrtörténet nagyjai látják el útravalóval. A kezdetben a lét passzivitásában eltöltött idő ellentétek közt telik, a cselekvésben sincs igazán motivációja. Intertextusba hívja Várady Szabolcsot, akitől megtanulta, hogy aki lassacskán, csak úgy *éldegél*, az *halogat* is. („Halogatom magam.”) Az emlékek ide-oda cikázása közben minden megkérdőjeleződik, még a cselekvő személy, Turczi egyik én-je is: „Akkor csak álmodom, hogy itt vagy?” Az agnosztikus nyugalom, a vezérlő cél hiánya nem európai szemléletmód: Bódhiszattva intő figyelmeinek tesz eleget vele Turczi. A *Levitáció* ciklus egésze olyan, mintha a költő a stációk elején a *bódhiszattvává* válás útjára indult volna. A Sántidévának tulajdonított mű, az *Útmutató a Bódhiszattva életmódhoz* követhetően befolyásolja az úton haladót. (Csak néhány fő tanítás: *A felébredt elme haszna* – nyomai kimutathatók a *Levitáció*-ban. *A felébredt elme alkalmazása*, *A felébredt elmére való odafigyelés*, *Védelmező önmegfigyelés*, *A meditáció tökéletesítése*, *A bölcsesség tökéletesítése* – mind segítik a megvilágosodást kereső gondolkodót.) Sántidéva VI. tanítása, *A kitartás tökéletesítéséről* egy *Népdal* elemeinek ostinatóját valósítja meg, közben az árulkodó szóval: „*Kitartó szitakötők* surrannak bőre és emléke közé.”

A másik, nagy hatású keleti útmutató, a japán költő, Ryôkan, a vágyak és a beteljesült kívánságok arányát, fontosságát mutatja be megvilágító metaforákban, szóképekben. A költő egyik legszebb, szimbolikus sorának átvétele felér egy festett japán tusrajzzal: „Holdsütötte

víz szélében lebegő tavirózsa.” De Ryôkan verse – szómágia! – Turcziból egy metaforikus képet hív elő: „Bánatformájú cseppekben őrzöd az időt.” (a csepp: térbeli test – idő)

A négy „periódusból” (hogy zenei metaforáimnál maradjak) álló *Alkímia* szó maga – Turczi kulcsmotívumaiból – a következő asszociációkat hívja elő: teremtés, átváltozás-átváltoztatás, szín kavalkád mint a képek, festmények megjelenítése, a bölcsök köve állandó keresése a Bódhiszattva-életmód két útmutatásának is megfelel: a meditáció és a bölcsesség tökéletesedése jöhet létre általa. A fő bölcsesség, az „Értékesebb, ami nem birtokolható” az aranyláz ellenében hat, de paradoxon-jellegétől nem lehet eltekinteni. A keleti bölcsesség is tele van ellentétezzésekkel, paradoxonokkal. (Csak néhány vonatkozó mondat a Tao te King-ből: „aki vágytalan, a nagy titkot megfejltheti, de ha vágya van, csak a dolgokat szemlélheti.” „Lét és nemlét szüli egymást, nehéz és könnyű megalkotja egymást”, „Ezért a bölcs sürgés nélkül működik.”, „ Tudni a nem-tudást, ez a legbölcsebb. Aki nem tudja nem-tudását, szenved.” És végül egy helyütt a Könyv össze is foglalja a Tanítás lényegét: „Ellentétesség az út mozgása.” Weöres Sándor ford.) Turczi *Alkímia*-jának tanításai igen hasonlóak, a *Leukózis*-ban: „csak az a miénk, amit elveszítettünk”, „Ami leszünk, annak vagyunk a múltja.”

A *Leukózis* a legmitikusabb, benne jönnek elő a misztériumok: „A fehér a színek piétája”; és itt kezd a költő *ekfrázisokat* írni, a szó mágikus erejével felvetíteni, belső látásunkkal felfoghatóvá tenni képeket: Rembrandtot és minden fehérben testet öltött létezőt: „Mítoszok és álarcok mögül kilépő gipszangyalokat”. A *Xanthózis* az aranyban fürdő, isteni fényt hordozó látványok világa: „Tutanhamon krómozott maszkja”, „A középkor aranyfüstös táblaképei. Orosz templomok hagymakupolái (...) Van Gogh napraforgótengere. Megannyi látványkelepce.” A negyedik „periódus” a *vörösé*: a megjelenítendő látványokat-képeket két kommentáló mondat kíséri: „A mítosz mint adalékanyag. A vers mint aláfestő zene.” A képek: „A nagy babiloni parázna skarlát színe. A szfinx vörösre festett arca. János evangelista vérszínű holdja. (...) Mars (...) Ariadné...” A mítosz és a vers mint szöveg, szüzsé, a látványok a vizuális művészetek megjelenítései, a vers mint zene: a vers ősállapota, az énekvers korszaka – mindez az ősművészet szinkretizmusa, Wagner Gesamtkunstwerk-je: ezek együttes hatásának felkeltése: *összművészet*.

Az *Alkímia* ciklust egy különös versnégyzet zárja, a címe: *Szivacs-kő*. A sokadik kő a kötetben. Egy ártatlannak tűnő mondat a szóról: „Kis pihenőnek tekinteni a szót persze kockázatos.” (Emlékezzünk: volt már ebben a világteremtő mágiában kocka: „geometrikus dobókocka”, „Balaskó nagy, rusztikus köve” stb.) A „kockázatos” szóval itt mágia folyik: szójáték is persze, de a szó állandó összekapcsolása a kockázattal már figyelemre méltó.

Különösen, ha elolvassuk a folytatást: „Várni, hogy *valamikor talán majd egyetlen önzengő tömör és megalitikus költemény hasadhasson belőled, rád vall.*” Négyzetekből építi verseit, a négyzetek – a szó segítségével – térbeli kockává alakíthatók. A nagy költemény, ami egyszer majd, remélhetőleg, kiszakad a költőből, *megalitikus* lesz. Kötömbből épül. Íme, a versnégyzetek térbe helyezése, aminek funkciója lesz a későbbiekben. (Azt már mondanom sem kell, hogy a versnégyzetet kerettel veszi körbe, hogy zártsága még érzékelhetőbbé váljék: „Mintha virradna a szivacsköben.”)

A *Remake*-ciklus leginkább az *Áthalások* rokona. Soronként egy, van, hogy több óriás felidézése. Borges, akinek egyik szép gondolata egészen Turczi versvilágába kívánczik („Nemlétező csak egy van. A felejtés.”, *Everness*) Zbigniew Herbert, akinek egy szép téridő mondatot ad („Majd kinézek egy jó száraz *helyet*, és elásom utolsónak szánt *szavaimat.*”) A Jaroslav Seifert megidezésére szőtt mondat az *Erotikon*-t hozza vissza („Kérdezitek, mit tudnak még a nők. Mindent, nyilvánvalóan. Ővék a mennyek országa.”). A Kassák-felidézés nő-képe rokon a Seifertével („A világon nincs jó, amit ne a nőktől kapnánk.”)

S Turczi „papírzsebkendőnyi csend”-je mellé állít egy Seifertet evokáló mondatot („Meglehet, igazatok van, szeretkezés után az a rövid csönd a halálhoz hasonlít.”)

A legmágikusabb találkozás – amire én is vágnék - Rilke. Csupa távolról szálló kép: levél, álom. Az álombeli vitában Rilke mágikus tulajdonságokkal ruhazza fel a költőt: „Azt írta, a homok, a virág, a kés vak. *Csak az én látásomtól pereg, hervad, sebez.* Ehhez tartsam magamat.” (kiem. Sz.E.) Rilke teszi mozgatóvá, működésbe hozó erővé – *primum movens*-szé – Turczit. Találkozáskor: „nem vette le rólam kígyót agyaggá változtató szemét.” A fordított Mózes is mágus, Rilke is mágus: Turczi lényéből úgy hoz elő valamit, amiként a – Rilke hatalmas és szép tanulmányával megtisztelt – Rodin figyelő *teremtett* művét. A megajándékozott Turczi beleteremti Rilket, annak egy mondatával a versnégyzetbe. „A beteljesülést az ember nem is tudná kivárni.” Mítosz – mágia – teremtés; Mózes – Rilke – Rodin: Turczi versnégyzetének fogságában.

Most Turczi *teremt*: ekfrázissal teríti szemünk elé Gaál József *Gnóm* című festményét – a művész és a mű megválasztása nem véletlen: Gaál József szövegét idéztem Turczi ikonjaihoz, a Gnóm pedig az a *kép-lény*, akivel Turczi hiába szeretne kapcsolatot teremteni, „Valami biankó- végszót tart foglyaként az arc fonákja.” Az arc fonákja egyfajta indigó-megjelenés, torzított lét, a biankó-végszó: el nem hangzó végszó, tehát ál-végszó; a képen megjelenített Gnóm lénye emiatt a pseudo-lét miatt izgatja a költőt. Gyémánt László színkavalkádós képe, *Az életbenmaradottak karneválja* - csak első benyomásra vidám felvonulás. Csupa kulisszaszerűség a kép: „fojtogató teatralitás”, „szándékosan elmázolt”, végső soron

„összeáll a pánik ritmikus táncrendje; (...) kétségbeesés”. A költő belelátja magát - egy álomban – ebbe a színpompás *haláltáncba*, ahonnan menekül. Idill – ál-idill – veszély – menekülés: ál –menekülés, mert álom. Az álom: indigó. Micsoda másolatvilág- panoráma!

Megírták többen (Kabdebó Lóránt, Vilcsek Béla, Tarján Tamás, magam is többször), hogy a világegészet magában hordozó Turczi legdédelgettebb, legtitkosabb kedvence Vas István. Egy kertben egy költő és egy festő: itt nem kell mágia a kép előbűvöléséhez. Csak beszélni kell róluk, róla. („Megidézni őt, amíg lehet.”) De – a kötetből kiemelkedő módon – a versnégyzet-sonettet ebben az egy esetben *megrímeli* Turczi, a rímekkel nem is annyira a „bölc s líra- ószeresnek”, az „avas Vas”-nak adózott, mint amennyire a különleges megmunkálást ajándéknak szánja. Az egymást követő rövid mondatok, félmondatok tiszta rímekben csengenek össze. Az esztétikailag szép, érzelmileg magas hőfokú vers azt a Turczit mutatja, akit az „új szenzibilitás” költőjének mondanak. (Irodalomteoretikus ellenvetésem van ezzel a kifejezéssel szemben: szerintem mindig voltak, vannak versek, amelyekben érzelmeiket énekelik-énekelték meg a költők; Turczinak magának is van, költészetének minden fázisában, szenzibilis verse.) A Jáoz-Keszt portré négy költőt hív elő a Holt Költők Társaságából: Somlyót, Mezeit, Nemes Nagy Ágnes és Székely Magdát. Az író-fordító barát említése „úrfelmutató” portréban készült: „Huszonöt éve ismerjük egymást. Magasztalunk kell az idő minden percét.” Ebben a szempillantásban, egy szempillantásnyi időre nem ellensége Turczinak az idő, mert értelemmel, érzelemmel, tartalmas munkával töltődött meg.

Új szenzibilitásról beszéltem, és – ha nem is ezzel a szóval, de ugyanebből a szógyökből származóval – emlékezik Turczi mindannyiunk közös barátjára és kiadójára, Deák Lászlóra, akivel „Az élet nevű *szenzimental dzsörni* lokális örömeivel foglalkoztunk.” Társalgásról lévén szó, Turczi előveszi a társasági élet szókinsét, így teljes a zsánerkép. Mert kép maga ez az együttlét (emlékkép), és kép a beszélgetés témája, „egy festménynek látszó tárgy. Szétmosódott vonalak, mintha szándékosan mázolták volna el, napsárga szemcsék, rétegek olvadtak egybe a gyűrött vásznon.”

A szómágus fő attrakciója az *ekfrázis*: valódi ikonokat tár elénk. De nem igazán valódiak, csak a témájuk illik a középkori ikonok világába Gábrriel József *Péter és Pál* című modern képéről van szó. A leírás most valóban varázsló módjára életre kelti, *megteremti* őket: „Beszélni kéne velük. A két fej, a színek, a kezek, ismerős minden. Ha létezik barna fény, belőlük árad. Fáklyák füstjében dereng a test, sugárzik a csont...” A teremtés testrésztől testrészre, centiről centire, fényből sötétbe, sötétből fénybe fokozatosan, apró részletességgel történik. Célja, hogy megtörje a rájuk telepedett csendet: „Én nem akarok mást: beszélni velük.”

A *Remake* ciklusban közeget, barátokat, társakat hívott, a szó erejével, maga köré Turczi. Sajnos, halottak. „Ők a haláltudók.” Mégsem beszélhetnek.

A magány is teremtés

Megidézett, halott társai körében, magányosan ül Turczi, a maga teremtette birodalomban, egy kis faluban, Tésán, „egy erdőszéli vályogházban.” Mint a mesében. A mesehős költővel most a semmi történik, az idő történik vele – múlik. S ebben a múlásban eléri őt a múlt: elsőként a *mítosz*. „Egy szarvas állt, közvetlenül a kapu előtt. Mintha egy mítoszból lépett volna elő.” A mitikus jelenés magával hozta a múlt többi transzcendenciáját: „Regina nagyanyám kenyérhozó, betegségűző varázsigéi suhognak az egyhelyben száguldó rét fölött. Ilyenkor kisimul a fű, becsukódnak a repedések...” Az ősi mítosz, a nagyszülői varázslat után a keresztény vallás szómágiája, az ima, a *Hiszekegy* hallik, amit egy sajátos megoldással (amiként sajátos volt a Vas-remake rímeltetése) tesz még mágikusabbá, ismétléseit még monotonabb ostinatókká Turczi: az interpunkció teljes hiányával. Úgy mormolja a szavakat egymás után, mint ahogyan a rózsafüzért pergetik az imádkozók. A legtöbbször, természetesen, maga a „hiszek” szó fordul elő: a mágikus 14 sornak megfelelően 14-szer (a címet is beleszámolva, hiszek, hiszem alakváltozatokban). Minden olyanban hisz, ami előbbre viszi a világot, ami természeti létezésénél fogva örök, hisz abban, hogy körülveszi a múlt , a halottak, „hiszem hogy utánunk igazabbak jönnek”.

Nincs pontos evokáció, nincs kimutatható intertextus, de az egész ima-négyszög Zorán *Apám hitte*-dalára visszhangzik: a mi generációnk egyik legszebb, legemberibb szövegére, arra az időre, amikor még tudtunk hinni ezekben a dolgokban. Zorán utolsó „hiszek”-je apjához szól, Turczié – nagyon megváltozott körülmények között és egy megszorítással: „ jobb meggyőződése ellenére” - Istenhez. Egy különös intertextust is hitéül fogad Turczi: „hiszek abban, hogy a műalkotás üzenete az az üresség, ami a sajátja.” Ez Erdély Miklós megfogalmazása, amely korántsem olyan rejtélyes, titokzatos, a posztmodernbe illően agnosztikus mondat, mint amilyennek értékelik: „Ez volna maga az Erdély-paradoxon...” (Hegyi Lóránt: *Jegyzetek Erdély Miklós munkáihoz*, Mozgó Film, 1. 1984, 129.) Az Erdély-szöveg ugyanis a recepcióesztétika alaptézisének átfogalmazása, amennyiben a műalkotás üzenetét a műbe kódolva gondolja, a kóddal rejtjelezett üzenet valóban *csak azé* a műalkotásé, így értelmezés híján üresség, de amint ezt a rejtett üzenetet elolvassa, dekódolja, értelmezi valaki, akkor a kódolt üzenet tulajdonjogát ő is megszerzi. És ez az üzenet csak önmagával azonos: idegen kódra nem nyílik, tehát nem vallja az interpretációk végtelenségét.

A *Hiszekegy* után fordulat következik be a kötetben: a nem véletlenül *Kezdet* címet viselő vers fogalmazza meg először a magányban született *ars poeticá*-t. Az első mondat

paradoxona után egy kifordított intertextus segíti új életre a költőt: „A múlás ércnél maradandóbb.” (A nagyon híres Horatius-idézetben a költői műalkotás mint emlékmű magasodik az ércszobrok és az egyiptomi piramisok fölé. Horatius: *Carminorum liber*, III. 30, 1-6.) *Teremtő* távollétről beszél, ami az ő esetében a költészet művelése. A valóban ércnél maradóbb Horatius-intertextus a versnégyzetek további értelmezésére is lehetőséget ad - erre még visszatérek. A *kezdet*-szó természetesen keretezi a verset.

A Turczi-recepció a *Betépve tudom a Bibliát* című darabnak kiváltképpen örül, a posztmodern szójáték és a szakralitás, önirónia és bölcsesség keverését látják benne (Kántás Balázs FÉL Online 2012. 01. 15; Debreceni Boglárka). Pedig a versnégyzet pillanata ennél jelentősebb: a bibliai tanításnak- utalásoknak tökéletesen birtokában lévő költő a szentségtől rugaszkodik el, hogy új életet kezdhesen. „Szentélyek fénye imbolyog, nyomorúságos, gyönyörű korok vonulnak előttem (...) Mennyi szenteletlen hiány. (...) Az életet és a halált tettem eléd, az áldást és az átkot. Válaszd tehát az életet, hogy életben maradj.” A költő tudja, hogy a szentségekbe belemerülés eltávolít az élettől. Tudja, hogy bármilyen módosított tudatállapotot létrehozó drog, amitől „betépve” érezhetné magát: pszeudo-lét és végül halál. Tehát nem a halált választja.

Az úton elinduláshoz vissza kellett vennie régi arcát, de meg kell találnia igazi nevét is. A névmágia – a szómágia egy fajtája – az Ótestamentum megismerése óta kísérti Turczit. Egyrészt zavarja, hogy oly sokféle arcát, szerepét egyetlen név fogja össze, másrészt úgy érzi, hogy *nem ez az igazi neve*, hanem a „név betűinek számértékeiben elrejtett kétes bizonyosság” (egy paradoxon), a „hit algebrája” adja csak ki személyiségét. Az igazi név megtudása: misztérium, és Turczi ezt a misztériumot egyszer már átélte, erről tanúskodott a *Máté evangéliuma*: „A sötétben valaki a vállamra teszi a kezét, / ÉS A NEVEMEN SZÓLÍT (...) Ilyen lehetett egykor a keresztfeszítés: / mítoszeremtő, hajléktalan boldogságtöredék.” A mostani névkeresésben úgy érzi, a sors „Máskor engedi, hogy megmutatkozzék bennem a nevem. Feltárujjon a saját misztérium.” Van már hit és kedv az életben maradásra. Van *név*, ami *életben* tart, az igazi életben tart meg.

A tésai újakezdés tétova magányban történik. „Sehol egy madár; talán híreket visznek a hegyeken túlra. Egymást hozzák-viszik a napok” – szép lassan visszatér a régi élet. De írni még nem a költő ír: „fehér titkosírás a hó”, „kéményemből szél akarására hajlik a füst. Mégis, mintha a maga kedvére, gunyoros kérdőjelet formázva húzna tovább” – a költőt a természet figyelmezteti, mi a dolga. A füst még rá is kérdez. Az írás felé az olvasáson keresztül vezet az út. a *Prózák háborúja* versnégyzetben veszi át a költő az irodalom irányítását. Maximákkal, gnómákkal és egyéb bölcsmondásokkal ébreszt. „Minden a másé, csak az idő a miénk” – szól

egy személyre szabott biztatás Seneca *Erkölcsei levelei*-nek 1. darabjából, ahol az idézett szentenciát imperatívuszok előzik meg. „Cselekedj hát, markolj meg minden órát. Tedd rá a kezed a mára, és kevésbé fogsz függeni a holnaptól. Míg késlekedünk, elfut az élet” – és itt következik az idézett bölcsmondás.

A példaadó életekben és mintaadó hősökben is élő Turczi szómágiával hívja segítségül minden vallásból, kultúrkörből való szentjeit. „Jézus keze a római keresztfán (...) Egy árny a bódhi-fa alatt (...) útban Ithaka felé. A szomjúság teológiája a Sinai-hegyen”; és a varázsszó: „egy íróasztal”. Mindez az írás felé terel. Miközben megjelenik egy kép is, „Akár egy nagy üvegfestmény, olyan az ablakból a táj.” (kiem. Sz.E.)

- Komolyan gondolod? – tenném fel a kérdést a költőnek, amiként az *Erotikon* kapcsán is megszólítottam. Mert a költő megfenyeget: „Nem lesz több vers.” Erről elsősorban magát igyekszik meggyőzni, a mágikus ismétlés nyomatékosító hatását előhívva. Érvei: „Nincs napkelte, amit meg ne énekeltek volna már (...) Szerelmes lélegzetek ritmusára hullanak már mióta a csillagok.” Egészen odáig, hogy „Minden puszta szó, aztán puszta szó megint.” És most felzendül a nagy magyar költészet dacos szava, az „és mégis” mágiája, Ady és József Attila „és mégis-morálja”: „Mégsem tudom abbahagyni” – mondja, újra meg újra feltámadó kétségek között. „Nem lesz több vers, csak ez az egy itt még. Ez sem az enyém, hanem azé, aki olvassa.” – tér vissza Erdély Miklós üres vers- gondolata.

Ezzel az elszántsággal közelít az utolsó vershez, és „kész ez a vers is” – idézi az írás gyötrelmét édesanyjának felpanaszló József Attila hexameter-töredékét. A gesztussal, ahogy az olvasónk átnyújtja, úgy érzi: elidegenedett tőle, önálló életre kelt. E ponton ismét az érzelmek ingjárata: „önmagának sugárzik”; „Semmi közöd hozzá”; „a tiéd”. A paradoxonos-ellentétező tulajdonság: „Birtokos vagy és kisémmizett.” Már hat a vers, a teremtmény. Már szereti. S amint ezt felfogta, a legnagyobb szómágushoz, Rilkéhez fordul, hogy az ő szavaival („Sehol a világ, csak belül”, *Duinói elégia*) szuggerálja magát: „visszatértél önmagadhoz.” Az önmagához visszatérés a legnehezebb. Nehezebb még a csendnél, Turczi legkedvesebb létállapotánál is, amiről végre megtudjuk, miért olyan fontos számára: „a csendet, ami az Írás nevű isten végső érvelése.” Írás és csend. Az ideális és vágyott állapot.

Az *Újrakezdés*: ablaknyitás a világra. „Visszatértél a zajba.” A nem-írás állapota, a vajúdás elgyötörte a költőt. „Szörnyen nézel ki, hiába javítgatnád, a tükör visszadobná görcsös válaszát.” A tükör-arc: másolat. Az új élethez az *eredetire* lesz szükség. „A magad arcát kell viselned.”

Az újonnan, ismételten meglelt cél egyirányúvá teszi a költő útját: „elindultál, az vagy, ami készül benned.” Ehhez nincs szükség a külvilág zajára, „Sehol a világ, csak belül” –

sugallta a korábbi Rilke-idézet, és most a mindent átalakító, újjáteremtő Rilke-sor, az *Archaius Apolló-torzó* végső szavai, az új életre késztetők szólnak, a kevésbé ismert, de a helyzethez jobban illő Kosztolányi-fordításban: „*Kezdd újra élni.*”

A téσαι napok utolsó „kockája” a *Létvágy*. Már nem az írásról, versről szól, hanem a cél megelégedése után az életről, természetéről, munkálkodásról, illatokról, színekről. „A kép most keletkezik.” Ez a kötet utolsó képe: sürgő-forgó elemekről készült zsánerkép. Visszatéréskor „úgy lesz üres az ég, a föld, a börsönyi táj, a téσαι ház, csak úgy lesz üres minden, mint az eltávozott hívők imáját falaik közt megőrző templomok.” Lényeges elmozdulás az elindulástól: a *Gép-templom*-ban „a geometrikus csendben erőlködés nélkül hallani egy imát. Te imádkozol, anélkül, hogy tudnád.” – mondja magáról a költő. És: „A folytatás oltalmáért esedezel az örök szüntelenség színe előtt.” A téσαι templomban nem hangzik ima, a múltbéli imákat őrzik az üres templom. Az ürességben úgy őrződik meg a költő, mint Erdély Miklós versében az üzenet. Ha van fülünk rá, meghalljuk.

Coda – a megalitról

Az *Epi* címmel ellátott utolsó vers különbözik a többitől: háromszög alakja felfelé keskenyedik. A kötet egyik recenzense, az egyébként jó fülű, sok értékes megfigyelést leíró Tinkó Máté (*Apokrif*, 2012/3) ezt a kötetegésztől való eltérést hibának tartja: „Épp ezért fájó, hogy a teljesség igényével fellépett prózaversek mögé egy kép-verset helyeztek, amely oda-nem-illésével már-már kikiált a korpuszból.” A mondat több állításával is vitáznék. A versek – mint szó volt róluk – *álarcos szonettek*, négyszög alakjukat nem a véletlen adta Turczi kezére, hanem a kötetben végig vonuló kép-leírások, ekfrázisok, - ezek adekvát megjelenítései -, továbbá felhívtam a figyelmet a kötetben hangsúlyosan előforduló *kő, kötömb, kocka, megalit* szavakra, amik a négyzet térbe állításával nyert alakzatok, és a térnek Turczi által megszabott, kerettel (olykor ráccsal) lezárt darabjai.

De - és ezt érzem a Turczi-mágia csúcsának – az *Epi* cím alá foglalt háromszög: piramis-szimbólum. A piramis: megalitokból épült térbeli alakzat, emlékmű, fáraókat megillető dísz-sírhely. Mint az idézett Horatius-ódában „*regalique situ*”: magasabb, mint a királyi sír. Turczi először négyzetekből képeket alkot, majd a négyzetekből kockákat, kockaköveket, ezekből pedig megépíti szó-piramisát. A kötetben belül, a közlési szint mögött megindít egy folyamatot, ami elvisz egészen a piramiséig: *homok*-mandala mentén haladva *Tutanhamon* maszkját láthatja, egy gyönyörű képben, amelyben eddig én is csak a tér és az idő együttlétét mutattam be: „Az idő csak csiszolt kő a szél szemében.” Látom a szél csiszolta

sima piramis-oldalfalakat, törölöm szememből a lecsiszolt felületekről szállongó port, a sivatag homokját.

Kié a piramis? – teszi fel a kérdést. Kié a tisztánlátás? Kié ez a kozmikus vászon? Akié a vers üressége, rejtett tartalma, akié az elhangzott imák templomfalak őrizte hallhatatlan visszhangja. Elsősorban a költőé. De ha követjük útján, adományából részesülhetünk.

HIVATKOZOTT IRODALOM

ISZLAI Zoltán, *Szerencsés rögeszmés. Turczi István negyedszázada*, Tiszatáj, 2006/1, 76-78.

KABDEBŐ Lóránt, *Rögeszmerend. Turczi István költészetének tragikus derűje*, Budapest, Balassi Kiadó, 2007.

KÁNTÁS Balázs, *Prózaversekbe párolt emlékezet. Turczi István A változás memóriája című kötetéről*, FÉL Online, 2012. 01. 15.

<http://felonline.hu/2012/01/15/prozaversekbe-parolt-emlekezet/>

KÁNTÁS Balázs, *Merítés. Kritikák a kortárs magyar líra tárgyköréből*, Ezredvég Alapítvány, Z-füzetek 139., 2011.

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A techné „hangja”. Turczi István Áthalások című kötetéhez*, in TURCZI István, *Áthalások*, Budapest, Új Palatinus Könyvesház, 2007, 111-113.

PAYER Imre, *Turczi István költészetéről*, Új Forrás, 2007/5.

<http://epa.oszk.hu/00000/00016/00125/070513.html>

TINKÓ Máté, *Kultúraszemle, finom lírai arcba temetve*, Apokrif Online, 2012. 03. 29.

<http://apokrifonline.wordpress.com/2012/03/29/kulturaszemle-finom-lirai-arcba-temetve-konyvkritika/>

VILCSEK Béla, *A kritika válsága. A válság kritikája*, Budapest, Napkút Kiadó, 2014.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Líra-elemekből "költemény"*. Turczy István *Áthalások* című verseskötetének (kon)textusáról, Műhely, 2008/3, 56-63.

ZSÁVOLYA Zoltán, Turczy István: *Áthalások*, Szépirodalmi Figyelő, 2007/6, 35-37.

ZSÁVOLYA Zoltán, *Cédulák egy/a (")Költészethez(")*. Turczy István (lírai) életművének átfogó értékelése – az *Áthalások* kötet okán és ürügyén, in *Tények melankóliája. Tanulmányok Turczy István műveiről*, szerk. SÜTŐ Csaba András, Budapest, Ráció Kiadó, 2012.